

itüdergisi/a
mimarlık, planlama, tasarım
Cilt:2, Sayı:1, 3-14
Mart 2003

Türkiye’de kentlerin sosyal ve ekonomik göstergeleri arasındaki ilişki

Kenan GÖÇER*, Hale ÇIRACI

İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 34437, Taksim, İstanbul

Özet

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının yürüttüğü sosyal ve ekonomik göstergeler kullanılarak yapılan insani kalkınma indeksi çalışmalarında, Türkiye ekonomik olarak daha geri ülkelerin bile altında çıkmıştır. Bu çalışmada sosyal ve ekonomik göstergeler arası ilişkilerin illere göre nasıl değiştiğini açıklamak amaçlanmıştır. Sosyo-ekonomik yapıları ortaya çıkarmak için faktör analizi kullanılmıştır. 80 il bazında 30 değişken, 3 faktör altında toplanmıştır. Araştırmada, birinci faktör sonucuna göre; bazı kentler ekonomik olarak daha gelişmiş iken, bazı kentler sosyal olarak daha ileri düzeyde çıkmıştır. İkinci faktör sonucuna göre; sanayi üretiminde verimlilik önem kazanmaktadır. Üçüncü faktör sonucunda ise, GAP bölgesine yapılan yatırımların etkisi görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Sosyo-ekonomik yapı, faktör analizi, insani kalkınma indeksi.*

The relation between social and economical indicators of the cities in Turkey

Abstract

The purpose of the study was to establish the factors which determine the level of socioeconomic development of the cities in Turkey. In the group factor analysis carried out to analyze the differentiation in the socioeconomic structures of the cities in Turkey, 80 cities could only be described on the basis of 30 variables and under 3 factors. The factors, according to the variables with more predicates, have been named, the first, as “Technical and Social Infrastructure Factor”, the second as “Manufactures Industry Production and Private Sector Venture Factor” and the third as “Agricultural Production, Tourism and Business Services Factor”. The result of the research showed that, as a result of the first factor, some cities are economically more developed and some are socially more developed. For this reason, socioeconomic development can be ensured with investments in the socially developed cities towards qualified workforce. According to the result of the second factor, productivity in the industrial production gains importance. As a result of the third factor, the effect of the investments made in the GAP region has been seen. Gaziantep situated in GAP region has been found to have an important polar development dynamics. In the third factor, tourism has been found important. A tourism planning may be made at the axle to interconnect Antalya, in the western Mediterranean, Adıyaman, Gaziantep, Mardin, and Van in the Southern-east.

Keywords: *Socioeconomic structure, factor analysis, human development index.*

*Yazışmaların yapılacağı yazar: Kenan GÖÇER. kgocer@beykent.edu.tr; Tel: (212) 872 64 32 dahili: 202.

Bu makale, birinci yazar tarafından İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde tamamlanmış olan "Avrupa Birliği sürecinde Türkiye’de illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale metni 15.11.2002 tarihinde dergiye ulaşmış, 25.12.2002 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar 30.09.2003 tarihine kadar dergiye gönderilmelidir.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınmanın en büyük parametresi büyüme iken, 1970'li yılların sonlarında insan ve çevre faktörlerini de içine alan sürdürülebilir kalkınma kavramı öne çıkmıştır. 1990'lı yıllarda ise, başta eğitim ve sağlık olmak üzere sosyal alanda da bir sürdürülebilirliğin gerekliliği ağırlık kazanmıştır. Bu süreçte öne çıkan kavram “Sürdürülebilir İnsani Kalkınma” olmuştur (Türkey, 1995; UNDP, 2001).

Latin Amerika ülkelerinde ve özellikle Meksika'da 1980'lerden sonra uygulanan sınırsız serbest pazar politikalarının sonucu, ciddi oranlarda büyüyen ekonomiler ve artan ulusal gelir göstergelerine rağmen yoksullaşmanın artması nedeniyle, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, (UNDP) ülkeler bazında “İnsani Kalkınma İndeksi” (Human Development Index, HDI) çıkarmaya başlamıştır. Çünkü, söz konusu yıllarda Meksika'da mutlak yoksulluk oranı % 19'dan % 24'e yükselmiştir. Kırsal kesimde ise, yoksul sayısı 6,7 milyondan 8,8 milyon kişiye çıkmıştır (UNDP, 2001; Oruç, 2001).

Sürdürülebilir insani kalkınmaya yönelik, UNDP tarafından eğitim, (okuma yazma oranı) sağlık (doğumda yaşam beklentisi) ve gelir (kişi başına düşen gelir) göstergeleri kullanılarak ülkeler bazında insani kalkınma indeksi her yıl çıkarılmaktadır. UNDP'nin 1997 “İnsani Gelişme Raporu” insani gelişim kavramına ek olarak, insani yoksulluk” (human poverty index HPI) kavramını da geliştirmiştir (İnsel, 2001).

UNDP insani gelişme kavramı aracılığıyla bazı gelişmekte olan ülkeler için Gayri Safi Milli Hasıladaki (GSMH) büyüme ile toplumsal refah arasındaki ters orantıya dikkat çekmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde hızlı büyümenin gelir dağılımındaki eşitsizliklere neden olabileceğini vurgulamıştır (UNDP, 2001). UNDP'nin gelir, eğitim ve sağlık değişkenleri ile yapmış olduğu HDI çalışmasında, Türkiye ile aynı ekonomik büyüklük kümesinde bulunan ülkelere Arjantin, HDI sıralamasında 35., Güney Kore ise 31. sırada yer almıştır. HDI sıralamasında

Türkiye, insani gelişme indeksi sıralamasında 73. sıradaki Kazakistan'ın altında 85. sırada yer almıştır (UNDP, 2001).

Kişi başına geliri Türkiye'den düşük olan ülkelere Kazakistan, Filipinler, Jamaika ve Peru gibi ülkelerin bile HDI sıralamasında daha üst sıralarda yer alması, bu ülkelere ekonomik göstergeler ile sosyal göstergeler arasındaki bağıntının daha güçlü olduğu, Türkiye'deki ekonomik büyümenin ise sosyal göstergelere yeteri kadar yansımadağı konusunda ip uçları vermiştir. Aynı şekilde Türkiye HDI sıralamasında bütün Avrupa Birliği (AB) üyeleri ve adayları içinde de alt sırada yer almıştır.

Ekonomik alandaki büyümenin sosyal göstergelere her zaman yansımadağı görüşü giderek önem kazanmaktadır. Hatta bu problem sadece gelişmekte olan ülkeler için değil, gelişmiş ülkeler için bile sorun olabilmektedir (Sen, 1983).

1960'larda gelişmiş ülkelere kalkınma yaşanırken, sosyal problemler çözülmek yerine daha da artmıştır. Sosyal problemlerin yanında, çevre problemleri de görülmeye başlanmıştır. Özellikle gelir dağılımındaki bölgesel dengesizliğin sadece büyüme ile çözülemediğı anlaşılmıştır. Artık gelir artışının boyutu yanında, nasıl dağıldığı da önemli bir parametre olmaya başlamıştır (Murray, 1992).

Ekonomik büyümeye ilişkin bir diğer eleştiri, az gelişmiş ülkelerin yaşadıkları büyüme sürecini yaptıkları ampirik çalışmayla değerlendiren Chenery'e (1983) aittir. Bu çalışmada, yaşanan büyüme süreci sonunda gelir dağılımında ortaya çıkan eşitsizliklerin, gelirin yeniden dağılımını sağlayacak politikalarla giderilebileceğinin üstünde durulmakta ve yapısal değişimi içeren büyüme sürecinde, gelirin yeniden dağılımının temel alınması gerektiğı vurgulanmaktadır. Ayrıca yapılan ampirik çalışmalarla yazarlar, GSMH göstergesinin %10'luk en üst gelir gurubunun payıyla ağırlıklandığı için yanlış yönlendirici bir özelliğe sahip olduğu sonucuna ulaşmakta, buna karşılık hesaplama yönteminde ya eşit ağırlıkların kullanılmasını ya da alt gelir

düzeyini temsil etmek üzere yoksulluk ağırlıklandırması adı altında oluşturulacak yeni bir oran kullanılmasını önermektedirler (Chenery, 1983; Türkay, 1995).

Seers kişi başına gelirin hızla yükseldiği ülkelerde de toplumsal krizlerin ve siyasal ayaklanmaların özellikle 1960 sonrasında ortaya çıktığını belirterek, “Ekonomik büyüme, yalnız sosyal ve siyasal sorunların çözümünde başarısızlığa uğramış gözüküyor, gerçekte belirli tipte bir büyüme tüm bunların nedeni olabilir gibi gözüküyor” şeklinde vurgulamıştır. Seers gelişme sürecinin bu karmaşıklığı karşısında, sürecin değerlendirilmesinde tek bir makro büyüklüğün kullanılmasının, giderek gelişmenin gerçek problemlerini görmemenin referansı halini aldığını belirtmektedir (Seers, 1979).

Ekonomik ve sosyal göstergeler arası ilişkiye yönelik başka bir yaklaşım “Temel İhtiyaçlar Kavramıdır”. Uluslararası düzeyde “Dünya Çalışma Örgütünün”, 1976 yılındaki “Dünya İstihdam Konferansında” çerçevesini oluşturduğu “Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı”, daha sonra kuramsal olarak detaylandırılmış ve bu konuda geniş bir yazın oluşmuştur. Temel ihtiyaçlar yaklaşımında ekonomik büyümenin önemi yine vurgulanmakta, ancak kabul edilemez sonuçları nedeniyle göstergelerin ve amaçların yeniden tanımlanması gerektiği savunulmaktadır. Temel ihtiyaçlar yaklaşımında Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) göstergesi, ekonomik büyüme sürecinde, özellikle yoksulluk ve gelir dağılımı gibi göstergeleri gizlemesi nedeniyle, gerekli düzeltmeler yapılarak, toplumsal refah boyutunu da içerecek şekilde “Gayri Safi Milli Refah” (GSMR) olarak tanımlanmalıdır düşüncesi geliştirilmiştir (Türkay, 1995).

Gelişme ekonomisine yönelik eleştirilerde olduğu gibi, ekonomik gelişme her zaman sosyal alanda bir iyileşmeye neden olmamaktadır. UNDP’nin HDI raporlarında Türkiye ile ilgili değerlendirmesine bakıldığında da; ekonomik gelişme ile sosyal göstergeler arasındaki ilişkinin beklenen düzeyde olmadığı, ekonomik olarak daha geri ülkelerin bile altında çıktığı görülmüştür. Bu nedenle, ekonomik gelişme ile

sosyal göstergeler arasındaki ilişkinin Türkiye’de illere göre nasıl değiştiğini analiz etmek bu çalışmanın amacını oluşturmuştur.

Metod ve veriler

Kentsel sistem ile ilgili planlama sürecinde karar vermek, çok değişkenli ve sürekli değişmesinden dolayı zor olmaktadır. Bu yüzden, kentsel sistemi çok değişkenle birlikte ele alarak anlamaya çalışmak için, çağdaş veri analiz teknikleri kullanılmaktadır. Faktör analizi birbirleri ile yüksek ilişkili olan birçok değişkeni bazı faktörler altında topladığı için kentsel dinamikleri anlamada oldukça kullanışlıdır. Faktör analizi veriler arasındaki ilişkilere dayanarak, verilerin daha anlamlı ve özet biçimde sunulmasını sağlayan çok değişkenli istatistiksel analiz türüdür (Rummel, 2002).

Kentlerin hangi yapısal özellikler taşıdığını, ne gibi benzerlikler ve farklılıklar gösterdiğini, süreç içinde hangi kentlerin performansının arttığını açıklamak planlama için oldukça önemlidir. Bu yüzden birbirleriyle yüksek düzeyde ilişkili olan çok fazla değişkeni, boyutlara indirgemek, sosyo-ekonomik yapıların açıklanmasını kolaylaştırmaktadır. Bu faktörler ile kentsel sistemin yapısı daha iyi görüleceğinden, planlamada kestirim ve karar verme sürecinde oldukça yararlı kullanım olanakları sağlanmaktadır. Aynı zamanda değişkenlerden oluşan bu faktörler, kaynakların verimli kullanımı, yatırımların yönlendirilmesi, ulusal ve uluslararası entegrasyon sürecine katılım gibi alanlarda da strateji geliştirme imkanı verebilmektedir (Rummel, 1970).

Türkiye’de faktör analizi kullanılarak, kentlerin gelişme indekslerinin çıkarılmasına yönelik faktör analizi çalışmaları Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılmıştır. DPT (1996) tarafından yapılan faktör analizi çalışmasında sosyo-ekonomik yapıyı belirleyen farklı faktörleri açıklamak yerine, gelişme indeksini çıkarmaya yönelik genel faktör analizi çıkarılmıştır (DPT, 1996).

Faktör analizinin coğrafya ve planlama alanlarında uygulayıcısı olan Berry (1965),

ekonomik bölgelenme ile ilgili bir çalışmada, az gelişmiş ülkeleri ortaya çıkarmak ve özelliklerine değin bazı hipotezleri denemek istemiştir. Doksan beş ülke için seçilen 43 değişken çerçevesinde yapılan faktör analizi sonucunda, ülkelerin teknoloji, nüfus, büyüklük, gelir farklılıkları ve dışsal ilişkilerini belirleyen faktörler çerçevesinde gruplandığını saptamıştır (Berry, 1965; Şanlı, 1980).

Çeşitli kent tanımları ve çeşitli büyüklükler çerçevesinde Amerikan kentlerinin boyutlarını saptamak amacı ile Hadden ve Borgatta (1965) tarafından yapılan 644 kentin 65 özellik çerçevesindeki faktör analitik incelemesi sonucu büyüklük, yoğunluk, sosyal ve ekonomik statü, zenci ve göçmen yığılmaları, yaş kompozisyonu, eğitim merkezinin varlığı gibi faktörlerin önem kazandığı anlaşılmıştır (Hadden ve Borgatta, 1965).

Kentsel mekansal yapı ve işleyiş yönünden aydınlatıcı çalışmalardan biri Hodge (1965) tarafından Kanada'nın dört farklı bölgesi için yapılmıştır. Saskatchewan için 476 merkez ve 40 değişken, Prince Edward adası için 25 merkez ve 23 değişken, Doğu Ontario için 80 merkez ve 32 değişken, Nova Scotia için 40 merkez ve 60 değişken çerçevesinde yapılan faktör analizi sonucu Hodge, büyüklük faktörünün ve yaş durumunun bütün bölgeler için, fiziksel gelişme durumunun ilk üç bölge için, eğitim durumunun son üç bölge için, yoğun gelişmenin Saskatchewan ve Doğu Ontario bölgeleri için, sosyal yardım faktörünün ise yine Saskatchewan ve Doğu Ontario bölgeleri için önemli ortak faktörler olarak ortaya çıktığını göstermiştir.

Bu araştırmada da Türkiye'de illere göre sosyo - ekonomik yapıları ortaya çıkarmak için faktör analizi kullanılmıştır. Her bir faktör için illerin endeksi bulunup karşılaştırma yapılmıştır. Endeksler birden çok değişkenin etkisi altında olduğundan, çalışmaya nesnellik katmıştır.

Veriler

Grup faktörlerinin elde edilmesi için yapılan faktör analizinin alanı 80 il bazında 30 değişken

ve 1997-1999 yılları arası verilerden oluşmaktadır. 81. il olan Düzce, Bolu il sınırları içinde alınmıştır. Değişkenler girişimcilik, mali, turizm, ekonomik büyüme, nüfus, sağlık, fiziksel altyapı, eğitim ve sosyal güvenlik gibi kategorilerden oluşmuştur. Değişkenler ve kaynakları Tablo 1'de verilmiştir.

Türkiye'de sosyal ve ekonomik yapıyla bağımlı grup faktörleri

Faktör analizi için SPSS paket programında temel bileşenler tekniği, rotasyon için ise dik döndürme ve eğik döndürme yöntemleri denenmiştir. Denemler sonucunda sosyo-ekonomik yapıları farklı faktörler altında ve basit yapıda açıklayan en uygun döndürme yönteminin eğik döndürme olduğu gözlenmiştir. Bu yüzden eğik döndürme yöntemlerinden "Promax" tekniği kullanılmıştır (Calvin, 2002). Türkiye'de illerin ekonomik ve sosyal yapılarına göre analizi için yapılan faktör analizi "Grup Faktör Analizi" olarak adlandırılmıştır.

Grup faktör analizinde basit ve açıklanabilir yapı elde etmek için 30 değişken kullanılarak yapılan denemelerde 3 faktör elde edilmiştir (Tablo 2). Grup faktör analizinin simetrik korelasyon matrisinde değişkenler arasında yüksek korelasyon olduğu görülmüştür. Her bir değişkenin en az bir değişkenle korelasyon katsayısı 0.40'dan büyük çıkmıştır. Değişkenler analize uygun olduğu için, değişken çıkarmaya gerek kalmamıştır (Barbara ve Linda, 2001). Analizin yapılabilmesi için gözlem sayısının değişken sayısından büyük olması gerekir. Grup faktör analizinde de 80 gözlem (80 il) ve 30 değişken kullanılmıştır (Akgül, 1997).

Gözlenen korelasyon katsayıları büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçütü indekisinde; KMO değeri 0.93 olduğundan, eşleştirilmiş değişkenlerin korelasyonları diğer değişkenler tarafından oldukça iyi bir şekilde açıklanmıştır.

Korelasyon matrisinin birim matris olup olmadığını test etmek için, bütün diyagonal terimlerin "1" ve diyagonal olmayan terimlerin

“0” olduğuna yönelik kullanılan Bartlett’s testinde ise, verilerin çoklu normal dağılımdan gelmiş olması gerekir. İkinci faktör analizinde gözlenen p değeri 0.000 olup 0.05 anlamlılık

seviyesinde, "evren korelasyon matrisi birim matristir" şeklindeki sıfır hipotezi reddedildiğinden evren korelasyon matrisinin birim matris olmadığı kabul edilmiştir (Rummel, 2002).

Tablo 1. Grup faktör analizi rotasyon sonrası faktör yapı yükleri

Değişkenler	Kaynaklar	Birinci Faktör	İkinci Faktör	Üçüncü Faktör
Kişi Başına Düşen Telefon	Türk Telekom	0.949	0.748	0.536
10 Bin Kişiye Düşen Otomobil	DİE	0.93	0.646	0.718
10 Bin Kişiye Düşen Diş Doktoru Sayısı	DİE	0.927	0.724	0.628
Banka Mevduatının Toplam İçindeki Oranı	DİE	0.925	0.686	0.587
Kişi Başı Konut Elektrik Tüketimi	DİE	0.897	0.803	0.642
10 Bin Kişiye Düşen Uzman Doktor Sayısı	DİE	0.894	0.71	0.703
SSK'lıların İl İçindeki Oranı	DİE	0.892	0.857	0.6
Lise Okullaşma Oranı (Kız)	DİE	0.882	0.771	0.427
Ortaokul Okullaşma Oranı (Kız)	DİE	0.867	0.716	0.39
10 Bin Kişiye Düşen Motorlu Karataşıtı	DİE	0.861	0.52	0.71
Vergi Verenlerin İl İçindeki Oranı (Kurumlar+ Katma Değer+ Gelir Vergisi)	DİE	0.857	0.7	0.601
10 Bin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	DİE	0.847	0.531	0.69
Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSYİH (Ulaştırma)	DİE	0.829	0.567	0.516
Kişi Başı İl Nüfusuna Göre GSİYH (Otel ve Lokantacılık)	DİE	0.821	0.432	0.505
Banka Kredilerinin Toplam İçindeki Oranı	DİE	0.818	0.568	0.632
ÖSS'yi Kazananların Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	0.729	0.613	0.628
Kişi Başına Yaratılan Katma Değer (İmalat Sanayi İçinde)	DİE	0.652	0.932	0.462
Kişi Başı Genel Bütçe Vergi Geliri	DİE	0.833	0.851	0.619
Kişi Başı Sanayi Elektrik Tüketimi	DİE	0.506	0.843	0.384
Özel Sektör Çalışanlarının Kamu Çalışanlarına Oranı (SSK)	DİE	0.632	0.744	0.6
Kişi Başı Yatırım Teşvikleri (1996-1997 Ortalaması)	DİE	0.57	0.739	0.641
2000 Yılı Bina Başına Konut Sayısı (Konut Yoğunluğu)	DİE	0.658	0.728	0.398
Toplam Şirket Sayısı	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı	0.73	0.616	0.887
Bitkisel ve Hayvansal Üretimin Ülke İçindeki Oranı	DİE	0.487	0.248	0.836
Özel Banka / Kamu Banka Sayısı	Türkiye Bankalar Birliği	0.74	0.748	0.819
Toplam Kooperatif Sayısı	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı	0.797	0.603	0.805
Ortalama Turist Geceleme Sayısı	Turizm Bakanlığı	0.683	0.397	0.804
Kırsal Alan Artış Hızı	DİE	0.331	0.452	0.778
Yıl İçinde Sinemaya Gidenlerin Sayısı	DİE	0.57	0.581	0.754
GSYİH İçinde İthalat Vergisinin Ülke İçindeki Oranı	DİE	0.647	0.694	0.723

Tablo 2. Grup faktör analizi için temel bileşenler ve açıklanan varyanslar

Temel Bileşenler	Özdeğerler	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans	Rotasyon Sonrası Özdeğerler
1	19.47	64.9	64.9	17.97
2	2.04	6.79	71.69	13.69
3	1.54	5.14	76.83	12.62

Faktör sayısının belirlenmesinde özdeğeri 1’den büyük ve varyansı en fazla açıklayan ilk üç özdeğere göre faktör sayısı 3 olarak belirlenmiştir (Tablo 2). Rotasyona uğramamış 3 faktör, toplam varyansın % 76,83’ünü açıklamaktadır. Rotasyona uğramış faktör analizi sonucunda, birinci temel bileşenin özdeğeri 17.97, ikinci temel bileşenin özdeğeri 13.69, üçüncü temel bileşenin özdeğeri ise 12.62 olmuştur (Barbara ve Linda, 2001).

Bir değişkeni faktörler açısından ifade etmek için faktör yüklerinden (factor loadings) faydalanılır. Eğik döndürmede yapı yükleri (structure loadings), orjinal değişkenlerle faktörler arasındaki ilişkiyi gösteren katsayılardır (Tatlıdil, 1996).

Grup faktör analizinde basit yapıyı elde etmek ve değişkenlerin özelliklerine göre farklılaşmayı daha iyi görebilmek için, “Promax” eğik rotasyonu ile elde edilen sonuçlar Tablo 2’de görülmektedir. Rotasyon sonrasında 80 il, 30 değişken bazında, 3 faktör altında açıklanabilmektedir. Kentlerdeki dinamikleri, bağımlılık yapılarını 3 faktör altında açıklama ve yorumlama imkanı oluşmuştur.

Tablo 2’de görüldüğü gibi birinci faktör üzerinde en fazla yüklemi olan değişkenler: kişi başına düşen telefon sayısı, 10 bin kişiye düşen otomobil sayısı, 10 bin kişiye düşen diş hekimi sayıları ve kız öğrencilerin lise okullaşma oranları gibi ağırlıklı olarak sosyal göstergeler ve teknik altyapı değişkenleridir. Bu yüzden birinci faktöre “Teknik ve Sosyal Altyapı Faktörü” denilmiştir.

Kişi başına yaratılan imalat sanayi katma değer, kişi başı genel bütçe vergi geliri, kişi başı sanayi elektrik tüketimi, özel sektörde çalışanların kamu sektörüne göre fazla olduğunu gösteren

değişkenler, ikinci faktör üzerinde ağırlıklı olarak yüklemi fazla olduğundan, bu faktöre de ‘İmalat Sanayi Üretimi ve Özel Sektör Girişim Faktörü’ denilmiştir.

Üçüncü faktör üzerinde ise, bitkisel ve hayvansal üretim oranı, turist geceleme sayısı, özel banka sayısının kamu banka sayısına oranı, şirket ve kooperatif sayıları değişkenleri en fazla yüklemi oluşturmaktadır. Bu faktöre de ‘Tarımsal Üretim, Turizm ve İş Hizmetleri Faktörü’ denilmiştir.

Faktör analizi sonucunda eğitim ve sağlık gibi sosyal değişkenler birinci faktör altında, imalat sanayi üretiminin ve girişimciliğin fazla etkin olduğu değişkenler ikinci faktör altında, tarımsal üretim, turizm potansiyeli, özel bankacılık ve şirket sayıları gibi iş hizmetleri değişkenleri de üçüncü faktör altında toplanmıştır.

Tüm faktörler için 80 ilin endeksleri de saptanmıştır. Endeksler büyükten küçüğe doğru sıralandığında, değerlerin büyük olması faktör altındaki değişkenlerin iller ile etkileşiminin de büyük olduğu konusunda açılımlar sunmaktadır. Böylece faktörlere göre homojen il grupları da çıkartılmıştır. Homojen il grupları özellikle planlama bölgesi oluşturulmasında kullanılır.

Teknik ve sosyal altyapı faktörü (birinci faktör)

Birinci faktör üzerinde en fazla yüklemi olan değişken 0.95 ile kişi başına telefon sayısı değişkenidir. İkinci sırada birinci faktör üzerinde yüklemi olan değişken 0.93 ile 10 bin kişiye düşen otomobil sayısı, üçüncü sıradaki değişken 0.93 ile 10 bin kişiye düşen diş hekimi sayısı değişkenidir. Yüklemi 0.9’un üzerindeki diğer bir değişken ise, banka mevduatlarının ülke içindeki oranı değişkenidir. İlk dört sıradaki değişkenler iletişim altyapısı, refah seviyesi ve gelir seviyesi ile ilgili göstergelerdir (Tablo 1).

Faktör analizi sonucu birinci faktör için faktör endeksleri Tablo 3'te görülmektedir. Faktör endeksleri için 80 il, her birinde 20 il olacak şekilde kademeli olarak dört gruba ayrılmıştır. Birinci faktör ekonomik olarak daha geri olmasına rağmen, sosyal değişkenler açısından görece daha iyi olan illeri açığa çıkarması bakımından önemli sonuçlar vermiştir.

Birinci faktör teknik altyapı, eğitim ve sağlık gibi sosyal değişkenleri ağırlıklı olarak içerdiğinden Ankara'nın endeksi, İstanbul'dan fazla olmuştur. Birinci faktör içinde birinci grupta ağırlıklı olarak gelişmiş iller olmakla birlikte Artvin, Burdur, Nevşehir gibi ekonomik olarak daha geri iller de yer almıştır. Özellikle Artvin, ekonomik olarak daha geri olmasına rağmen, sosyal göstergeler ile teknik altyapıların ağırlıklı olduğu birinci faktör için oluşturulan sıralamada ilk grupta yer almıştır. Artvin'deki okullaşma oranının (ekonomik olarak geri olmasına rağmen) Türkiye ortalamasının üzerinde olması nedeniyle, Artvin birinci faktörün birinci kümesinde yer almıştır. Benzer durum, okullaşma açısından Nevşehir ile, hem okullaşma,

hem de sağlık standartları ile ortalamanın üzerinde olan Burdur için de geçerlidir.

Grup faktör analizi birinci faktör endeksleri ile oluşturulmuş illerin coğrafi dağılımına bakıldığında, birinci grup illerin tüm Marmara, Ege kıyıları ve Akdeniz kıyılarından içlere kadar olan alanı kapsadığı görülmektedir.

Ekonomik olarak daha gelişmiş illerden Konya, İçel, Gaziantep gibi iller ile, ekonomik olarak daha geri olan Kırşehir, Sinop gibi iller de ikinci kümede yer almıştır. Okullaşma açısından, Kırşehir, sağlık açısından ise Sinop, ekonomik performanslarına göre daha iyi konumda olmalarından dolayı ikinci kümede yer almışlardır.

Üçüncü kümede en çarpıcı sonuç ise, Tunceli ili olmuştur. Tunceli ekonomik olarak en geri kalmış iller arasındadır. Üçüncü grupta yer almasında okullaşma oranı açısından ülke ortalamasının üzerinde olmasının ve sağlık açısından da ekonomik durumuna göre biraz daha iyi konumda olmasının payı vardır.

Tablo 3. Grup faktör analizi birinci faktör endeksleri

Sıra	Birinci Grup	Skor	Sıra	İkinci Grup	Skor	Sıra	Üçüncü Grup	Skor	Sıra	Dördüncü Grup	Skor
1	Ankara	2.821	21	Rize	0.638	41	Karaman	0.063	61	K.Maraş	-0.857
2	İstanbul	2.361	22	İçel	0.613	42	Karabük	-0.023	62	Kars	-0.86
3	İzmir	1.953	23	Zonguldak	0.612	43	Tunceli	-0.096	63	Bayburt	-0.865
4	Muğla	1.74	24	Uşak	0.555	44	Çorum	-0.12	64	Diyarbakır	-0.906
5	Antalya	1.697	25	Bolu	0.504	45	Kütahya	-0.164	65	Osmaniye	-0.949
6	Balıkesir	1.27	26	Kayseri	0.449	46	Elazığ	-0.204	66	Kilis	-0.986
7	Bursa	1.237	27	Manisa	0.43	47	Bartın	-0.222	67	Iğdır	-1.02
8	Denizli	1.208	28	İsparta	0.395	48	Kırıkkale	-0.303	68	Ardahan	-1.139
9	Eskişehir	1.2	29	Sakarya	0.374	49	Sivas	-0.306	69	Bingöl	-1.196
10	Aydın	1.2	30	Trabzon	0.338	50	Afyon	-0.317	70	Van	-1.23
11	Edirne	1.048	31	Samsun	0.338	51	Aksaray	-0.328	71	Ş.Urfa	-1.262
12	Çanakkale	1.009	32	Sinop	0.332	52	Malatya	-0.37	72	Adıyaman	-1.282
13	Adana	1.003	33	Hatay	0.31	53	Niğde	-0.419	73	Mardin	-1.354
14	Kırklareli	0.894	34	Kırşehir	0.284	54	Erzincan	-0.451	74	Batman	-1.446
15	Tekirdağ	0.845	35	Giresun	0.275	55	Ordu	-0.484	75	Bitlis	-1.451
16	Burdur	0.832	36	Amasya	0.235	56	Tokat	-0.567	76	Siirt	-1.459
17	Yalova	0.794	37	Kastamonu	0.22	57	Çankırı	-0.577	77	Ağrı	-1.574
18	Artvin	0.748	38	Konya	0.143	58	Gümüşhane	-0.725	78	Hakkari	-1.739
19	Nevşehir	0.684	39	Bilecik	0.115	59	Yozgat	-0.738	79	Muş	-1.821
20	Kocaeli	0.664	40	Gaziantep	0.068	60	Erzurum	-0.773	80	Şırnak	-1.919

Dördüncü grupta Kahramanmaraş dışında, ekonomik olarak geri kalmış iller yer almıştır. Kahramanmaraş grubun birinci sırasındadır. Kahramanmaraş okullaşma oranı açısından ülke ortalamasının altında olması nedeniyle, ekonomik durumuna uygun olmayan son kümede yer almıştır.

Sonuç olarak grup faktör analizi birinci faktöründe gerek gelişmiş iller, gerekse geri kalmış iller kendi gelişmişliklerine uygun kümelerde yer almışlardır. Buna karşılık, bazı iller ekonomik olarak daha geride olmalarına rağmen, sosyal göstergeleri nedeniyle daha üst sıralarda yer alırken, bazı iller de ekonomik performansı sosyal göstergelerinin gerisinde olmasından dolayı daha alt grupta yer almışlardır.

İmalat sanayi üretimi ve özel sektör girişim faktörü (ikinci faktör)

İkinci faktör üzerinde en fazla yüklemi 0.92 ile kişi başına imalat sanayi katma değeri, ardından 0.85 ile kişi başına genel bütçe vergi geliri, üçüncü sıradaki değişken ise 0.84 ile kişi başına sanayi elektrik tüketimi yapmıştır (Tablo 1).

İmalat sanayi üretimi ve özel sektör girişim faktörü endeksleri sonucunda 80 il, dört gruba ayrılarak illerin sanayi üretim performansı ve coğrafi dağılımı değerlendirilmiştir.

İkinci faktör endekslerine göre oluşan gruplama Tablo 4’te görülmektedir. Toplam imalat sanayi katma değeri yerine kişi başına üretilen katma değer, yani verimliliğin esas alınmasından dolayı Kocaeli’nin ikinci faktör endeksi, İstanbul’dan fazla çıkmıştır. Kocaeli’nde kamuya ait verimli kimya sektörünün olması endekse yansımıştır. Başta Çorlu ilçesi olmak üzere Tekirdağ’a, 1990 sonrasında İstanbul’daki imalat sanayi firmalarının bir kısmının taşınması, serbest bölgenin varlığı, ildeki sanayi üretimini ve verimliliği artırmıştır. Bilecik organize sanayisinde ve Bozüyük ilçesinde son yıllardaki üretim artışı, ili ülke içinde sanayi üretim verimliliği bakımından üst sıralara taşımıştır.

Birinci il kümesi sanayi üretiminin en fazla olduğu illeri kapsamaktadır. Ankara ile Marmara Bölgesi birleşmiştir. Ege’de ise İzmir ve Denizli öne çıkmıştır. Akdeniz’de Mersin, Adana, Kayseri hattı birleşmiştir.

Tablo 4. Grup faktör analizi ikinci faktör endeksleri

Skor	Birinci Grup	Skor	Skor	İkinci Grup	Skor	Skor	Üçüncü Grup	Skor	Skor	Dördüncü Grup	Skor
1	Kocaeli	2.82	21	Uşak	0.54	41	Sivas	-0.25	61	Erzincan	-0.68
2	Tekirdağ	2.65	22	Sakarya	0.46	42	Kastamonu	-0.25	62	Erzurum	-0.76
3	İstanbul	2.6	23	Çanakkale	0.42	43	Çorum	-0.26	63	Nevşehir	-0.77
4	Bilecik	2.12	24	Elazığ	0.39	44	Trabzon	-0.27	64	Ş.Urfa	-0.79
5	Yalova	1.91	25	Hatay	0.34	45	Amasya	-0.3	65	Gümüşhane	-0.85
6	Bursa	1.8	26	Manisa	0.24	46	Artvin	-0.3	66	Iğdır	-0.9
7	Kırklareli	1.7	27	Malatya	0.2	47	Kilis	-0.33	67	Mardin	-0.9
8	İzmir	1.64	28	Karaman	0.2	48	Kırşehir	-0.39	68	Yozgat	-0.93
9	Zonguldak	1.55	29	Balıkesir	0.17	49	Osmaniye	-0.39	69	Bayburt	-0.93
10	Karabük	1.23	30	K.Maraş	0.08	50	Batman	-0.42	70	Siirt	-1
11	Eskişehir	0.91	31	İsparta	0.08	51	Ordu	-0.43	71	Şırnak	-1.12
12	Ankara	0.88	32	Bartın	0.08	52	Burdur	-0.43	72	Tunceli	-1.13
13	Kayseri	0.87	33	Samsun	0.06	53	Giresun	-0.48	73	Hakkari	-1.16
14	Gaziantep	0.82	34	Rize	0.05	54	Tokat	-0.52	74	Kars	-1.18
15	Adana	0.79	35	Niğde	-0.01	55	Aksaray	-0.57	75	Van	-1.18
16	Kırıkkale	0.75	36	Muğla	-0.1	56	Çankırı	-0.58	76	Ardahan	-1.23
17	Denizli	0.73	37	Konya	-0.11	57	Adıyaman	-0.59	77	Bingöl	-1.3
18	Edirne	0.73	38	Aydın	-0.18	58	Afyon	-0.59	78	Bitlis	-1.5
19	Bolu	0.64	39	Kütahya	-0.18	59	Sinop	-0.6	79	Ağrı	-1.55
20	İçel	0.61	40	Antalya	-0.2	60	Diyarbakır	-0.64	80	Muş	-1.81

Güneydoğu'da ise Gaziantep önemli bir imalat sanayi üretim yeri olarak birinci kümede yer almıştır. İmalat sanayi üretimi ve özel sektör girişim faktöründe ikinci kümedeki illerin coğrafi dağılımı, Güney Marmara ve İç Ege üzerinden Güney Ege'yle, daha sonra da Batı Akdeniz'den İç Anadolu'yla birleşmiştir. Karadeniz'de ise doğuda Rize, Orta Karadeniz'de Samsun, batıda ise Bartın, Sakarya ile mekansal bütünleşme sağlamıştır. Doğu Anadolu'da ise Kahramanmaraş, Elazığ ve Malatya bir grup oluşturmuştur.

İkinci faktör endekslerine göre üçüncü il kümesinde, Orta ve Doğu Karadeniz ile bağlantılı olarak iç bölgelere giden bir grup oluşmuştur. İç Ege'de Afyon, Burdur, doğuda ise Diyarbakır, Batman, Adıyaman grup oluşturmuştur.

İmalat Sanayi Üretimi ve Özel Sektör Girişim Faktörü kapsamındaki dördüncü il kümesi ise, Doğu ve Güneydoğu illerinde yoğunlaşmaktadır. İç Anadolu'da ise Yozgat ile Nevşehir dördüncü il kümesinde bulunmaktadır.

İmalat sanayi üretimi ve özel sektör girişim faktöründeki dağılımın önemli özelliği, birinci il kümesinin Ankara-Marmara bağlantısında homojen bir bölge oluşturmastır. En büyük imalat sanayi potansiyeline İstanbul sahip olsa da, verimlilik açısından Kocaeli, Tekirdağ ve Bilecik öne çıkmıştır. Diğer yandan Gaziantep, imalat sanayi üretim potansiyeli ile GAP bölgesinde önemli bir kutup merkezi olmaya aday ildir. İç Ege'de ise Denizli son yıllardaki imalat sanayi üretimi ile birinci il kümesinde yer almıştır.

Tarımsal üretim, turizm ve iş hizmetleri faktörü (üçüncü faktör)

Üçüncü faktör üzerinde en fazla yüklemi olan değişkenler bitkisel ve hayvansal üretim oranı, turist geceleme sayısı, kentsel nüfusun dışında kırsal nüfustaki artış hızı, toplam şirket sayısı, özel bankaların kamu bankalarına oranı ve toplam kooperatif sayısı değişkenleridir (Tablo 1).

Başta iş hizmetleri konusunda ip uçları veren özel banka, şirket ve kooperatif sayıları ile kırsal yapıdaki nüfusun artması, bitkisel ve

hayvansal üretimin oranı gibi değişkenler tarımsal üretim, turizm ve iş hizmetleri faktörü altında toplanmıştır. 1990-1997 yılları arasında il ve ilçe merkez nüfus artışı bütün il kümelerinde artarken, az gelişmiş illerde daha fazla görülmüştür. Kırsal nüfus ise ağırlıklı olarak en gelişmiş illerde artmıştır. Bu yüzden kırsal nüfus artışı değişkeni üçüncü faktör üzerinde önemli büyüklükte bir yüklemeye neden olmuştur. Tarımsal üretim, turizm ve iş hizmetleri faktör endekslerine göre, 80 ilin 4 grup olarak kademeli dağılımı Tablo 5'te görülmektedir.

Tarımsal üretim, turizm ve iş hizmetleri faktör endekslerine göre oluşturulmuş birinci grup il kümesinin coğrafi dağılımı; Marmara'da İstanbul, Bursa, Balıkesir'den Ege Akdeniz kıyılarına, Orta Anadolu'da Konya-Ankara, Batı Akdeniz'de de Adana-Kayseri bağlantısı ile İç Anadolu'yla birleşmiştir. Güneydoğu Anadolu'da özellikle GAP'ın etkisiyle Şanlıurfa, Gaziantep ilk 20 il grubunda yer almıştır. Şanlıurfa grup faktör analizi sosyal göstergelerin ağırlıkta olduğu birinci faktörde 71. sırada, imalat sanayi göstergelerinin ağırlıkta olduğu ikinci faktörde 64. sırada olmasına rağmen, üçüncü faktörde 15. sıradadır. GAP ile birlikte Şanlıurfa'daki tarım üretiminin artması kırsal nüfusun da artmasına neden olmuştur. Ayrıca son yıllarda turizm alanında Şanlıurfa'da az da olsa bir gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmeler iş hizmetleri olarak nitelenen kooperatif ve şirket sayılarıyla da etkileşim içinde olmuştur.

Üçüncü faktörde dikkati çeken önemli nokta GAP bölgesinde son yıllardaki gelişmenin etkisinin görülmesidir. 1987-1998 yılları arasında sanayi üretiminde Türkiye ortalamasında % 4.6 büyüme olurken, GAP bölgesinde % 4.2 büyüme gerçekleşmiştir. Tarımda ise aynı dönemde Türkiye'de %1.6 büyüme gerçekleşirken, GAP bölgesinde %6.5 büyüme gerçekleşmiştir (DPT, 2000). Geri kalmış illerde kırsal nüfus azalırken, Şanlıurfa'da 1990-1997 döneminde %20.3 artış görülmüştür.

Turizm gelirleri fazla olan iller ile tarımsal üretimin fazla olduğu iller Türkiye'de Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmaktadır.

Tablo 5. Grup faktör analizi üçüncü faktör endeksleri

Skor	Birinci Grup	Skor	İkinci Grup	Skor	Üçüncü Grup	Skor	Dördüncü Grup	Skor
1	İstanbul	2.81	21	Samsun	0.49	41	Trabzon	0.01
2	İzmir	2.07	22	K.Maraş	0.45	42	Adıyaman	-0.06
3	Antalya	2.05	23	Tekirdağ	0.42	43	Sivas	-0.07
4	Bursa	1.75	24	Çanakkale	0.4	44	Niğde	-0.09
5	Ankara	1.7	25	Eskişehir	0.35	45	Burdur	-0.14
6	Konya	1.55	26	Diyarbakır	0.32	46	Amasya	-0.19
7	Adana	1.44	27	Bolu	0.3	47	Kastamonu	-0.27
8	Muğla	1.37	28	Edirne	0.29	48	Yalova	-0.27
9	İçel	1.36	29	Kütahya	0.28	49	Karaman	-0.27
10	Aydın	1.24	30	Nevşehir	0.26	50	Zonguldak	-0.29
11	Kocaeli	1.2	31	Erzurum	0.24	51	Kırklareli	-0.32
12	Denizli	1.17	32	Tokat	0.21	52	Yozgat	-0.34
13	Manisa	1.07	33	Aksaray	0.17	53	Elazığ	-0.43
14	Balıkesir	1.06	34	Van	0.16	54	Giresun	-0.49
15	Ş.Urfa	0.96	35	İsparta	0.13	55	Erzincan	-0.59
16	Hatay	0.95	36	Ordu	0.08	56	Bilecik	-0.6
17	Gaziantep	0.87	37	Malatya	0.08	57	Muş	-0.68
18	Sakarya	0.82	38	Uşak	0.05	58	Bartın	-0.68
19	Afyon	0.54	39	Çorum	0.05	59	Kars	-0.72
20	Kayseri	0.5	40	Mardin	0.01	60	Çankırı	-0.73
						61	Batman	-0.82
						62	Osmaniye	-0.83
						63	Rize	-0.84
						64	Kırıkkale	-0.86
						65	Iğdır	-0.93
						66	Hakkari	-0.93
						67	Karabük	-0.96
						68	Kırşehir	-0.97
						69	Şırnak	-1.1
						70	Siirt	-1.1
						71	Sinop	-1.16
						72	Gümüşhane	-1.18
						73	Ağrı	-1.19
						74	Kilis	-1.25
						75	Bitlis	-1.27
						76	Ardahan	-1.31
						77	Bingöl	-1.42
						78	Artvin	-1.46
						79	Bayburt	-1.46
						80	Tunceli	-2.95

Antalya, İzmir, Muğla gibi iller üçüncü faktör endekslerinde ilk sıralara yerleşmiştir. Üçüncü faktörde yüklemi fazla olan diğer değişkenler şirket sayıları ve özel banka sayısının kamu banka sayısına oranıdır. Bu değişkenlerin ise, daha çok kentsel dinamiklerden iş hizmetlerini öne çıkarmasından dolayı İstanbul üçüncü faktörde birinci sırada yer almıştır. İstanbul 1990-1997 yılları arasında kırsal alandaki nüfus artışında % 70 ile ilk sıradadır.

Sonuçlar

80 il bazında 30 sosyal ve ekonomik değişken kullanılarak yapılan “Grup Faktör Analizi” sonucunda, eğitim ve sağlık gibi sosyal değişkenler birinci faktör altında, imalat sanayi üretiminin ve girişimciliğin fazla etkin olduğu değişkenler ikinci faktör altında, kırsal nüfus artışı, tarımsal üretim, turizm potansiyeli, özel bankacılık ve şirket sayıları gibi iş hizmetleri değişkenleri de üçüncü faktör altında toplanmıştır.

Bu çalışmada grup faktör analizi sonucu elde edilen birinci faktör endeksleri açısından bazı

iller ekonomik olarak daha geride olmalarına rağmen, sosyal göstergeleri nedeniyle daha üst sıralarda yer almıştır. Bazı iller de ekonomik performansları sosyal göstergelerinin gerisinde olmasından dolayı daha alt grupta yer almıştır. Ekonomik olarak daha ileride olan illerde kalifiye elemana yönelik yatırımlara ağırlık verilebilir. Sosyal göstergeleri daha ileride olan illerde ise sanayi üretimine yönelik yatırımlar öne çıkarılmalıdır. Çünkü, ekonomik ve sosyal göstergeler birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen olgulardır.

Yapılan faktör analizi sonucunda, ekonomik performans açısından önemli ip uçları veren imalat sanayi üretimi ve özel sektör girişim faktöründeki dağılımın özelliği, birinci il kümesinin Ankara-Marmara bağlantısının sağlanması ve üretimde verimliliğin faktör endeksine yansımaları olmuştur. En büyük imalat sanayi potansiyeline İstanbul sahip olsa da, verimlilik açısından Kocaeli, Tekirdağ ve Bilecik öne çıkmıştır. İkinci faktörden çıkan bir diğer sonuç, Gaziantep’in imalat sanayi üretim potansiyeli ile GAP bölgesinde önemli bir kutup merkezi olma

sürecinde katettiği yoldur. İç Ege’de ise, Denizli son yıllardaki imalat sanayi üretimi ile öne çıkmıştır. Gaziantep’e yönelik yüksek teknoloji yatırımları yapılabilir. Özellikle GAP çerçevesinde tarıma dayalı sanayi alanında yapılacak yatırımlar, bölge için oldukça önem taşımaktadır.

Üçüncü faktörde dikkati çeken nokta GAP bölgesinde son yıllardaki tarımsal üretimin görülmesidir. 1987-1998 yılları arasında GAP kapsamındaki illerin sanayi üretim artışı ülke ortalamasına yaklaşırken, tarımsal alandaki üretim artış ülke ortalamasının yaklaşık üç katına çıkmıştır. Şanlıurfa sosyal göstergelerin ağırlıklı olduğu birinci faktörde ve imalat sanayi göstergelerinin ağırlıklı olduğu ikinci faktör endekslerinde alt sıralarda yer alırken, kırsal nüfus artışı ve tarımsal üretim değişkenlerinin ağırlıklı olduğu üçüncü faktörde üst sıralarda yer almıştır. GAP’ta ekonomik olarak büyüme sağlanırken, sosyal göstergelerde henüz yeteri kadar iyileşme yaşanmamıştır.

İstanbul tek başına önemli bir katma değer yaratmakta, ancak verimli üretim yapılamamaktadır. İkinci faktörde verimlilik öne çıkmıştır. Kişi başına üretilen mal ve hizmet üretimi yani verimlilik globalleşme sürecinde bir yandan rekabet edici bir özellik kazandırırken, diğer yandan ülkenin ekonomik krizler karşısında daha dirençli olmasını da sağlayabilir.

Turizm gelirleri fazla olan iller ile tarımsal üretimin fazla olduğu iller Türkiye’de Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yer almaktadır. Antalya, İzmir, Muğla gibi iller üçüncü faktör endekslerinde ilk sıralara yerleşmiştir. Üçüncü faktör endeksinde Antalya, Muğla Batı Akdeniz’de Mersin, Adana Güneydoğu’da Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır ve Van’ı birbirine bağlayacak bir aks üzerinde turizm planlaması yapılabilir. Planlama deniz turizmi ile kültür turizmini entegre etmeye yönelik olmalıdır.

Sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasındaki dengesizlik Batı için de geçerlidir. Özellikle iç Ege illerinde Afyon, Kütahya, Isparta, Burdur gibi iller daha gelişmiş illerin arasında kalmışlardır. Kütahya, Afyon, Isparta, Antalya

ve Burdur arasında ulaşım bağlantısı yapılarak sağlık ve kültür turizmi geliştirilebilir. Bu iller Doğu illerinin aksine başta okullaşma açısından sosyal göstergeleri daha iyi durumdadır.

Türkiye’nin 21. yüzyıldaki en önemli hedefleri arasında Avrupa Birliği’ne (AB) üyelik bulunmaktadır. AB’nin siyasi ve ekonomik yönü ön plana çıksa da gerçekte ülkeler ve bölgeler arası gelişmişlik düzeyleri arasındaki farkı azaltmak gibi işlevi de vardır. AB bu işlevi ile dünyanın en büyük bölge planlama bürosu özelliği taşımaktadır. Türkiye’nin kentler ve bölgeler arası gelişmişlik düzeylerini azaltması AB’ye üyeliği kolaylaştıracaktır. Üyelik sonrasında alınacak yardım fonları ile bölgeler arası gelişmişlik farkları daha kolay çözülecektir.

Kaynaklar

- Akgül, A., (1997). *Tıbbi Araştırmalarda İstatistiksel Analiz Teknikleri*, Korelasyon Analizi, 412-456, Ankara.
- Barbara, G., Linda, S., (2001). *Using Multivariate Statistics*, Factor Analysis, 404-625, California.
- Berry, B., (1965). *Brain the Identification of Forces of Rural Poverty*, Areas of Economic Stress in Canada, Queens University Press, Kingston.
- Calvin P., (2002). *Factor Analysis, Research Design and Data Analysis*, University of Nebraska, Lincoln.
- Chenery, H., (1983). Interaction Between Theory and Observation in Development, *World Development*, 11, 10, 853-861.
- DPT, (2000). *VIII Beş Yıllık Kalkınma Planı (2000-2004)*, Devlet Planlama Teşkilatı, 200-320 Ankara.
- DPT, (1996). *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması*, DPT Yayınları, 20-63. Ankara.
- Hadden, J. K. ve Borgatta E.F., (1965). *American Cities Their Characteristics*, Chicago.
- Hodge, G., (1965). Urban Structure and Regional Development, 14th America Regional Sciences Conference, Harvard University, Cambridge.
- İnsel, A., (2001). İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 89, 66-82.
- Murray, R., (1992). *Europe and New Regionalism*, Cities and Regions in the New Europe, Belhaven Press, London.
- Oruç, M., (2001). Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler, *Tolum ve Bilim Dergisi*, 89, 73-88.
- Rummel, R.J., (1970). *Applied Factor Analysis*, North Western University press, Evanston.

- Rummel, R.J., (2002). *Understanding Factor Analysis*, University of Hawaii, 3-20, Aloha.
- Seers, D., (1979). The Birth, Life And Death of Development Economics, *Development And Change*, **10**, 707-719, London.
- Sen, A., (1983). Development Which Way Now?, *Economics Journal*, **1**, 93, 745-762.
- Şanlı, İ., (1980). *Türkiye İl Sistemi, Yapısal Özellikleri ve Bölgeleri ve Büyüme Performansı Üzerine Analitik Bir İnceleme*, İstanbul Teknik Üniversitesi, 20-51, Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.
- Tatlıdil, H., (1996). *Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 100-160, Ankara.
- Turkay, M., (1995). *Gelişme İktisadının Gelişimi Gelişme İktisadı, Kuram-Eleştiri-Yorum.*, Gelişme Ekonomisi, 89-111, Beta Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul,
- UNDP., (2001). *Human Development Report*, Oxford University Press, 10-150, Oxford.